

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Андрєєв І. П.

У статті досліджуються окремі аспекти реалізації права на захист в кримінальному процесі, яке є однією з основоположних гарантій справедливого правосуддя і захисту прав людини в правовій системі. Право на захист є складовою частиною правосуддя, що забезпечує можливість обвинуваченого або підозрюваного ефективно захищати свої права і інтереси проти висунутих обвинувачень. Однак, реалізація цього права часто стикається з численними викликами, які потребують детального аналізу і вдосконалення правових механізмів. У статті розглядаються окремі питання, що стосуються пропорційності обмежень права на захист і їх відповідності принципам правової визначеності та легітимності. Стаття аналізує, як національне законодавство і судова практика, у тому числі практика Європейського суду з прав людини, регулюють можливі обмеження цього права, підкреслюючи, що такі обмеження повинні бути чітко визначеними законом і спрямованими на досягнення легітимних цілей, таких як забезпечення безпеки суспільства чи підтримання правопорядку. Проаналізовано також окремі приклади з практики Європейського суду з прав людини, що ілюструють практичні аспекти і межі таких обмежень.

В статті у загальному досліджується питання, пов'язані зі статусом підозрюваного і які процесуальні права їй мають бути гарантовані з цього моменту. Обговорюються питання щодо того, як має бути забезпечено право на захист ще до офіційного повідомлення про підозру, а також права на доступ до матеріалів справи, можливість для підготовки захисту та забезпечення правової допомоги.

Однією з ключових проблематик, що порушені в статті є забезпечення рівності сторін у кримінальному процесі, що є важливою умовою справедливого розгляду справи. Стаття аналізує, як забезпечується баланс між правами обвинувачення і захисту, розглядаючи проблеми, які можуть виникати в судовій практиці, такі як нерівність можливостей для сторін, упередженість суду або нерівні ресурси для підготовки захисту і обвинувачення на прикладах справ, що були розглянуті в Європейському суді з прав людини.

Ключові слова: право на захист, кримінальний процес, правова допомога, рівність сторін, Європейський суд з прав людини, правозастосовна практика, законодавчі зміни.

Andrieiev I. P. Specific aspects of the realisation of the right to defence in criminal proceedings

The article analyses certain aspects of the right to defence in criminal proceedings, which is one of the fundamental guarantees of fair justice and protection of human rights in the legal system. The right to defence is an integral part of justice, which ensures that the accused or suspect can effectively defend their rights and interests against the charges. However, the exercise of this right often faces numerous challenges that require detailed analysis and improvement of legal mechanisms. This article addresses certain issues related to the proportionality of restrictions on the right to defence and their compliance with the principles of legal certainty and legitimacy. The article analyses how national legislation and case law, including the case law of the European Court of Human Rights, regulate possible restrictions on this right, emphasising that such restrictions must be clearly defined by law and aimed at achieving legitimate aims, such as ensuring public safety or maintaining law and order. The author also analyses some examples from the case law of the European Court of Human Rights illustrating the practical aspects and limits of such restrictions.

The article examines in general the issues related to the status of a suspect and what procedural rights should be guaranteed to him or her from that moment on. The author discusses how the right to defence should be ensured even before the official notification of suspicion, as well as the right to access to case files, the opportunity to prepare a defence and legal assistance.

One of the key issues raised in the article is ensuring equality of arms in criminal proceedings, which is an important condition for a fair trial. The article analyses how the balance between the rights of the prosecution and the defence is ensured, considering the problems that may arise in court practice, such as unequal opportunities for the parties, court bias or unequal resources for the preparation of the defence and prosecution on the basis

of cases that have been considered by the European Court of Human Rights.

Key words: *right to defence, criminal procedure, legal aid, equality of arms, European Court of Human Rights, law enforcement practice, legislative changes.*

Постановка проблеми. Право на захист є основоположним елементом справедливого кримінального процесу, закріпленим як у міжнародних, так і в національних правових системах. Це право забезпечує можливість обвинуваченого або підозрюваного ефективно захищати себе від обвинувачення, що є необхідною умовою для забезпечення правосуддя і прав людини. Однак, на практиці реалізація цього права часто стикається з різноманітними проблемами, які потребують детального вивчення та вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики досліджувалися в працях Ю.П. Аленіна, О.Р. Балалацької, Ю.М. Грошевого, І.В. Гловюк, Є.Г. Коваленка, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.П. Шибіко, та інших.

Метою статті є дослідження окремих дискусійних аспектів реалізації права на захист в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Право на захист у кримінальному процесі є одним із фундаментальних прав людини, закріплених у міжнародних та національних правових актах. Реалізація цього права має різні аспекти, які можуть варіюватися залежно від правової системи країни. Одним із ключових аспектів права на захист є право на адвоката. Це право забезпечує доступ обвинуваченого до професійної юридичної допомоги, що включає призначення адвоката за державний кошт для осіб, які не можуть самостійно оплатити його послуги, консультації з адвокатом до та під час судового розгляду, а також право на конфіденційне спілкування з адвокатом. Інший важливий аспект - право на інформацію. Обвинувачений має бути поінформований про суть та підстави обвинувачення, свої права і обов'язки, а також про можливі наслідки своїх дій або бездіяльності. Це включає право на отримання копій матеріалів справи та доступ до доказів.

Право на захист також включає право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та суду. Це забезпечує можливість перегляду справи вищою судовою інстанцією та виправлення можливих помилок або порушень прав обвинуваченого. Не менш важливим є право на збирання доказів і представлення

їх у суді. Обвинувачений та його захисник мають право збирати докази, викликати свідків, подавати запити на експертизи та інші процесуальні дії, які можуть вплинути на вирішення справи.

Забезпечення права на захист також включає дотримання принципу презумпції невинуватості. Це означає, що обвинувачений вважається невинуватим, доки його вина не буде доведена у встановленому законом порядку та підтверджена вироком суду, який набрав законної сили. Важливим аспектом є також право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним та безстороннім судом, створеним на підставі закону. Це включає право на розгляд справи у розумні строки та без необґрунтованих затримок. Реалізація права на захист у кримінальному процесі забезпечує справедливість та законність судочинства, захищає права і свободи людини та гарантує дотримання правових норм і стандартів.

Право на захист є невід'ємною частиною забезпечення прав людини, що має особливо універсальне значення. Під час кримінального провадження завжди виникає питання про співмірність обвинувачення та можливість підозрюваного чи обвинуваченого ефективно захиститися від нього. В контексті європейської інтеграції це важливе з науково-правової точки зору питання ускладнюється потребою приведення національного законодавства у відповідність до стандартів та правових позицій ЄС.

Слід підкреслити, що право на захист у контексті Європейської конвенції з прав людини 1950 року (далі - Конвенція) [1] є складовою права на справедливий судовий процес. У пункті 3 частини 3 статті 6 Конвенції зазначено, що кожен обвинувачений у кримінальному провадженні має право захищати себе особисто та/або за допомогою адвоката. Це право може бути реалізоване лише за умов наявності ефективного механізму, який забезпечує функціонування всіх необхідних компонентів. Право на захист включає можливість вільного вибору захисника, своєчасне отримання правової допомоги, ефективність захисту, інформування про право на доступ до правової допомоги, обмеження у відмові від правового захисту, дотримання адвокатської таємниці і можливість приватного спілкування між обвинуваченим і захисником [2, с. 9-11]. Дотримання цих умов є критично важливим для забезпечення справедливого судочинства та захисту прав обвинувачених. Наявність ефективного механізму правового захисту сприяє запобіганню зловживань з боку правоохоронних

органів та судів, а також забезпечує рівність сторін у процесі.

Право на захист охоплює численні аспекти, включаючи доступ до адвоката, забезпечення рівності сторін та процедурні гарантії для справедливого розгляду справи. Одним із ключових компонентів є доступ до професійної правової допомоги. У багатьох країнах, зокрема в Україні, діє система безоплатної правової допомоги для тих, хто не може собі дозволити оплатити адвоката. Проте, на практиці ця система часто стикається з фінансовими та організаційними труднощами, що знижує її ефективність. Недостатня кількість кваліфікованих адвокатів, затримки у призначенні захисника та обмежений доступ до юридичних консультацій створюють значні перешкоди для реалізації права на захист [3].

Аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі - Суд) показує, що право на захист обмежується лише тими засобами, які є необхідними для належної підготовки та реалізації захисту від обвинувачення. У цьому контексті акцент робиться на двох ключових аспектах: «можливостях» і «часі». Обвинуваченому повинні надати повну свободу у організації свого захисту без будь-яких обмежень щодо використання всіх доступних засобів під час судового процесу, а також можливість впливати на його результат [4, с. 77-79]. Наприклад, у справі «Шабельник проти України» 2009 року, Суд вперше сформував правову позицію щодо моменту виникнення права на захист, зазначивши, що право на правову допомогу має місце в момент суттєвої вразливості особи, навіть якщо вона ще не має офіційного статусу підозрюваного/обвинуваченого [5], а у справі «Ушаков та Ушакова проти України» 2015 року, Суд у своїй практиці наголошує, що обмеження права на захист мають бути пропорційними, чітко визначеними законодавством і мати легітимну мету. В кримінальних справах щодо тяжких та особливо тяжких злочинів держава зобов'язана максимально забезпечити реалізацію процесуальних прав підозрюваного чи обвинуваченого, включаючи право на захист. Суд підкреслює, що особа повинна вважатися підозрюваною не лише з моменту офіційного повідомлення, а з моменту, коли у правоохоронних органів є достатні підстави вважати її причетною до злочину. Від цього моменту особі мають бути гарантовані всі необхідні права та обов'язки, а також надаватися спеціальні гарантії [6]. Цікавою є справа «Огороднік проти України» 2015 року, розглянувши яку, Суд зазначив, що право на захист є не тільки основоположною

гарантією прав людини та складовою справедливою судового розгляду, а й виступає фундаментальною ланкою та важливим механізмом недопущення жорстокого поводження з підозрюваним/обвинуваченим, попереджає порушення його права не свідчити проти себе та своїх близьких, а також унеможливорює свавілля з боку державних та правоохоронних органів під час здійснення кримінального провадження [7].

З огляду на практику Європейського суду з прав людини, важливо підкреслити, що забезпечення повноцінного права на захист є критичним для справедливості судового процесу. Надання обвинуваченому достатніх можливостей і часу для підготовки свого захисту є невід'ємною складовою цього права. Це включає в себе не тільки доступ до адвоката, але й можливість збирати докази, допитувати свідків, подавати клопотання та мати час на ознайомлення з матеріалами справи.

Крім того, суди та органи досудового розслідування повинні дотримуватися принципу рівності сторін, надаючи обвинуваченому такі ж можливості для захисту, які має сторона обвинувачення. Це забезпечує баланс між сторонами і запобігає можливим зловживанням з боку обвинувачення.

Особлива увага повинна приділятися вразливим групам населення, таким як неповнолітні, особи з психічними або фізичними обмеженнями, іноземці та особи, які не володіють мовою провадження. Для них повинні бути забезпечені додаткові гарантії, включаючи призначення спеціальних захисників, перекладачів і надання психологічної підтримки.

Висновки. Загалом, реалізація права на захист в кримінальному процесі є ключовим елементом правової системи, що забезпечує справедливість і законність судочинства. Для ефективної реалізації цього права необхідно постійне вдосконалення законодавства, підвищення професійних стандартів у сфері правової допомоги, а також забезпечення відповідних ресурсів і механізмів для реалізації всіх процесуальних прав осіб, залучених до кримінального процесу. Право на захист включає не лише формальну можливість звернення до адвоката, але й забезпечення реальних умов для ефективної підготовки захисту. Це означає, що особа має бути забезпечена доступом до кваліфікованої правової допомоги, що включає своєчасне призначення адвоката, можливість ознайомлення з матеріалами справи, а також право на вільний вибір захисника та ефективне спілкування з ним. Практика Європейського суду з прав людини вказує на те, що статус підозрюваного

виникає не лише з моменту офіційного повідомлення про підозру, а з моменту, коли у правоохоронних органів є достатні підстави вважати особу причетною до злочину. Це вимагає надання всіх процесуальних прав і обов'язків підозрюваному з цього моменту, а також забезпечення спеціальних гарантій для захисту його прав. Разом із тим, ефективність права на захист залежить від якості правової допомоги та відсутності перешкод для її реалізації, важливим є дотримання принципу рівності сторін у кримінальному процесі, що гарантує справедливий розгляд справи і запобігає можливим зловживанням з боку правоохоронних органів та судів.

Література

1. Європейська конвенція з прав людини. Міжнародний договір від 04.11.1950 року. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Балацька О. Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. Проблеми кримінального процесу. *Вісник кримінального судочинства* № 1/2018. С. 8-15. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Balatska.pdf
4. Krykun V., Hanenko I., Bykov I. Criminal Procedural Protection of Human Rights in Conditions of an Armed Conflict [Proteção Processual Penal dos Direitos Humanos em Condições de Conflito Armado]. *Law of Justice Journal*, 2023. 37(3). pp. 142-156.
5. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Рада Європи. *Європейський суд з прав людини*. 133 с. 2019. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR
6. Справа «Шабельник проти України» (Заява № 16404/03) URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_457165
7. Справа «Ушаков та Ушакова проти України» (Заява № 10705/12) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a89#Text
8. Справа «Огороднік проти України» (Заява № 29644/10) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a68#n150

*Андрєєв І. П.,
orcid.org/0009-0008-7231-3694
адвокат, аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ*